

2

Domingo Font Pitarch

ACTIVITATS ESCÈNIQUES A VILA-REAL DURANT LA GUERRA CIVIL (1936-1939)

Rosita Monfort

Seriman, S.A.

BANCAIXA
fundació Caixa Castelló

PORCELANOSA

facsa

Agua Potable
Societat de Foment Agrícola Castellonense, S.A.

CONTEXT HISTÒRIC I SOCIAL

La nit del 17 de juliol de 1936 s'iniciava al Marroc espanyol la insurrecció militar –en els dies següents s'estengué per la península– que va desembocar en una guerra civil que duraria prop de tres anys; a pesar d'haver estat plantejada com un colp d'estat de ràpida resolució. En molts aquarteraments, la incertesa i la confusió foren la nota predominant en els primers moments. A banda, la feble reacció del govern republicà provocà la mobilització de la resistència popular; ja que les organitzacions sindicals i obreres es convertiren en les úniques forces en oposar-se a un desorientat exèrcit. A Castelló, la gran majoria dels militars no s'uniren a l'alçament, a causa de la fidelitat del tinent coronel Peire Caballero, que el dia 20 ja havia neutralitzat els escassos indecisos; encara que, davant del desconcert que imperava a València i la possible amenaça dels partidaris de la dreta, el governador civil recorregué a les milícies ciutadanes per tal de controlar la situació.

Arribada de les tropes nacionals a Castelló el 14 de juny de 1938

D'aquesta manera, la rebel·lió triomfà sense resistència a la majoria de les ciutats de Castella i Lleó, Navarra, Àlaba i les capitals aragoneses. Després de diversos dies de combats van anar caient Gálícia, Oviedo, Càceres, Sevilla i l'Andalusia occidental (Granada, Huelva, Còrdova i Cadis). Sota el control governamental van restar el País Valencià, Catalunya, Madrid, Santander, Biscaia, Guipúscoa, quasi tota Castella i la Manxa, Múrcia, Badajoz i l'Andalusia oriental.

Totes aquestes circumstàncies propiciaren la formació de dues zones políticament, militar i social molt ben delimitades i oposades: l'Espanya nacional, més tard, franquis-

ta, i l'Espanya republicana. Cadascuna va anar improvisant les seues forces armades (unes tropes regulars front a unes milícies populars, després reconvertides en l'Exèrcit Popular), la seua economia de guerra, la seua supervivència en reraguarda, la seua dedicació propagandística, o la forçada adscripció política a un gran nombre de persones que no en tenien cap.

Paral·lelament als primers combats bèl·lics i a la delimitació dels fronts, l'inici de la guerra comportà l'engorgament d'un ampli procés revolucionari a la zona republicana, el qual, a iniciativa de les sindicals, es concretà en aspectes polítics (creació de noves formes de poder local i provincial), econòmics (incautacions, col·lectivitats i controls obrers en tots els sectors) i socials (clausura d'edificis eclesiàstics i prohibició del culte, repressions religioses i civils, etc.). No obstant això, totes aquestes novetats originaren nombrosos problemes i friccions entre les pròpies forces polítiques del Front Popular, que s'anaren reflectint en els diversos governs republicans durant la contesa.

PROGRAMA

DIA 7. — A las 19 horas, gran función en el Teatro con arreglo al siguiente programa:

PRIMERA PARTE

- 1.º Sinfonía.
- 2.º Baile americano clake por el profesional

SIMÓN VALGAÑÓN

- 3.º Presentación del Tenor

ENRIQUE ARHICAD

- 4.º Debut de la bella Canzonetista

Magda Centelles

- 5.º Varietés por la bellísima Estrella

ROSITA MONFORT

(Acompañados por la Gran Orquesta "ORPHEO" de Castellón).

SEGUNDA PARTE

- 1.º Presentación de la Rondalla de la División
(CONCIERTOS Y JOTAS)
- 2.º Himno Nacional y salutación a nuestro CAUDILLO.
A las 21'30 horas, Sesión de Cine en el TÁRREGA.

Día 8. — A las 9 horas, la música recorrerá la población tocando pasacalles y en la Plaza, Diana floreada.
A las 11 horas, Misa de Campaña y a continuación, Desfile.
A las 14'30, Partido de Fútbol.
A las 18'30, Sesión de Cine en el TÁRREGA.

Día 9. — A las 10 horas, Misa por los Caídos del Arma en la Iglesia Parroquial.
A las 18'30, Sesión de Cine en el TÁRREGA.

La resta del món va viure amb interès tot allò que passava a Espanya. Van ser milers el voluntaris integrats a les Brigades Internacionals; encara que la República va rebre una significativa derrota en el camp diplomàtic amb la no-intervenció dels governs democràtics europeus, la qual cosa li suposà hipotecar-se políticament a la Unió Soviètica. Per la seua banda, Franco va tenir el decidit i progressiu recolzament d'Alemanya i Itàlia, mitjançant soldats i important armament bèl·lic.

Però la guerra continuava, i els atacs nacionals anaven acompanyats, generalment, de retrocessos republicans. Des dels primers moments, la iniciativa va córrer quasi sempre a càrrec dels insurrectes, i les poques ofensives republicanes van fracassar amb estrèpit. Bona prova d'això foren les pèrdues de Badajoz, Toledo i Donòstia durant els primers mesos; i de Màlaga, Bilbao, Santander i Astúries al 1937. La progressiva victòria dels franquistes es plasmà al gener del 38, amb la presa de Terol i l'obertura del corredor que els portaria fins al Mediterrani, quan el 15 d'abril es conquesta Vinaròs i, dos mesos després, Castelló. D'aquesta forma s'aconseguia trencar l'homogeni bloc republicà.

L'ensorrament definitiu de l'Exèrcit Popular es constatà al novembre, amb la retirada del front de l'Ebre. Així, Catalunya era ocupada completament al gener de 1939. I mentre molts països europeus reconeixien el govern de Franco, aquest llençava l'ofensiva final que li permetia conquerir Madrid, Guadalajara, Conca, Albacete, València, Alacant, Múrcia i Almeria.

L'u d'abril el general Franco emetia el darrer comunicat militar amb el qual finalitzava la guerra i s'encetava una implacable dictadura, de quasi quaranta anys, amb terribles conseqüències per als perdedors: presó, condemna a mort o exili. La Llei de Responsabilitats Polítiques, de febrer de 1939, impossibilità el perdó.

A la província de Castelló el balanç que deixà la guerra fou desolador, amb unes mil sis-cents persones assassinades per les represàlies inicials i unes quatre mil cinc-cents condemnades a mort per la posterior repressió franquista.

LA CONTESA A LA CIUTAT

A la ciutat, davant les primeres notícies de la insurrecció, l'Alcaldia requisa tot l'armament particular del municipi, que serà emprat per armar els milicians, encarregats del control públic i de vigilar els accessos al nucli urbà. Alhora, s'organitza el Comité de Defensa Nacional Antifeixista (format per les sindicals i els partits del Front Popular) i se secunda la vaga general convocada a València. En els dies següents, la tensió es fa palesa en el poble i es porten a terme els primers registres en les esglésies i els convents; així, a finals de juliol, es fa efectiva llur clausura i la prohibició de tot tipus de culte religiós.

Tot això coincidia amb la contínua i progressiva arribada de milicians pertanyents a la recent formada Columna de Ferro (integrada pels elements més extremistes de la CNT i la FAI), que buscaven tot tipus d'armes i objectes de valor per al seu finançament; a banda que feia presagiar tràgics esdeveniments, malgrat els esforços per evitar-ho de gent amb certa influència, com l'alcalde Pasqual Cabrera i altres.

Així, tal i com es van anar coneixent les primeres notícies sobre els successos de la Pobla de Valverde o la sistemàtica repressió dels insurrectes en les places conquerides,

augmentà la desconfiança contra tots aquells que podien ser considerats sospitosos de donar suport als militars rebels: eclesiàstics, persones vinculades a la dreta, empresaris, comerciants, terratinents, etc. La qual cosa comportà una incessant successió d'empresonaments i execucions de tots aquests. Encara que també la irracionalitat va conduir a plasmar revenges i odis personals en nom de la revolució. I és que en aquell moment, el fet de freqüentar un o altre casino podia tenir conseqüències irreparables. Altrament, des de meitat d'agost, els odis dels milicians s'estengueren cap als edificis religiosos i foren constants els saquejos i la destrucció d'imatges i símbols en esglésies, convents i capelles. Exemple il·lustratiu d'aquesta conjuntura és el conegut incendi i posterior demolició del temple de Sant Pasqual.

Al mateix temps, s'iniciava un procés revolucionari inaudit en la història local, amb tancaments i confiscacions que afectaren tots els estaments econòmics i socials de la ciutat. D'aquesta manera, organismes com el Sindicat de Regs, el Sindicat de Policia Rural o les dues entitats financeres locals eren requisades i controlades pel Comité Antifeixista. El mateix succeí amb els recintes de societats diverses (com el Cercle Legitimista, Els Lluïsos, etc.), de col·legis religiosos (com la Consolació), magatzems de cítrics, indústries, finques (van ser unes tres mil les fanecades col·lectivitzades), fins i tot automòbils, camions, locals i cases particulars, que es destinaren a habitatge de lloguer a preu inferior i a dependències municipals i polítiques.

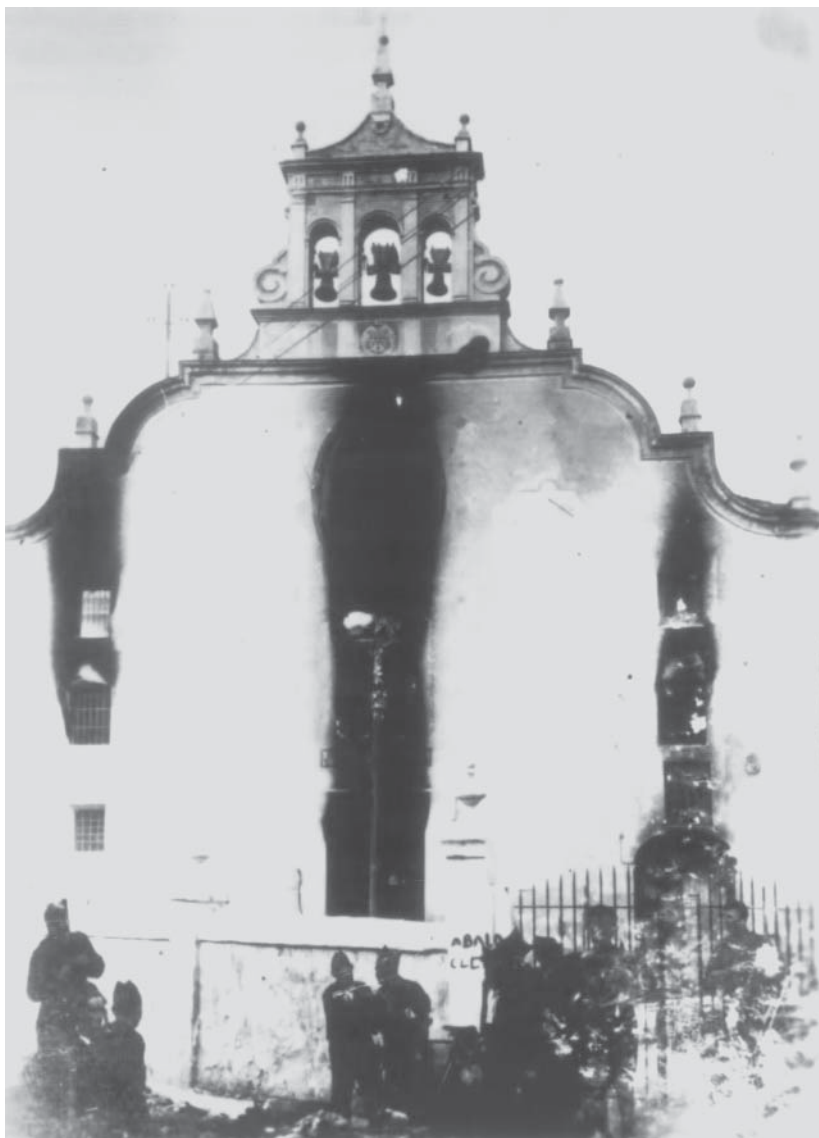
Durant la segona quinzena d'agost la ciutat pren part activa en la contesa, ja que marxen dos contingents de milicians voluntaris; el primer es dirigí al front de Madrid, i el segon ho va fer cap al de Terol, dintre de la Columna Torres-Benedito (els vila-realencs s'agruparen en la divisió Pitarch -després anomenada Batalló Lenin- i la secció Cubedo). Cal assenyalar que foren més de tres mil els homes que marxaren (també molts d'ells ho van fer pel temor a una execució en la reraguarda), amb el consegüent minvament per a l'economia local. Amb la ciutat centrada a ajudar els fronts, a principis d'octubre arriben cent xiquets refugiats de Madrid, que van ser repartits per cases particulars.

Al 1937, a poc a poc es va anar recuperant la normalitat. Al gener s'instal·la al convent dels Carmelites una Acadèmia Militar de Transmissions procedent de Toledo i Segòvia. Aquest fet significa el progressiu desarmament de la reraguarda i el final de la repressió indiscriminada, amb l'establiment i consolidació dels tribunals populars.

Al mes següent, i com a conseqüència de l'evolució de la guerra, arriben més refugiats, quatre-centes persones procedents de Màlaga, que són repartides entre l'ermita i el convent de les Dominiques. A banda, es forma el nou Consell Municipal, presidit per Josep Maria Juan, el qual, d'acord amb el decret del Ministeri de la Governació, substitueix la corporació fins aleshores vigent.

Mentre passaven els dies, es feien evidents els problemes d'abastament d'aliments i articles de primera necessitat. I encara que no es va passar fam, s'engegaren diverses transformacions agrícoles per tal d'assegurar-ne el proveïment, per això en algunes finques es van arrancar els tarongers i se substituïren per conreus de llegums i cereals.

A pesar de les adverses circumstàncies, la ciutat es preparava per a una campanya cítrícola clau, a causa de la importància que adquiririen les divises procedents de les

Sant Pasqual pocs dies després de l'incendi

exportacions agràries en una economia de guerra com aquella. Per això, davant els intents de centralització i control dels capitals, el CLUEF (Comité Local Unificat d'Exportació de Fruites) UGT-CNT va aconseguir de l'organisme territorial (CLUEA) una certa autonomia que li va permetre organitzar i coordinar tota la tasca productora i exportadora amb un acceptable resultat.

Però la realitat s'imposava i a finals de març comencen els bombardeigs, que recordaven a la població la situació bèl·lica que es vivia en bona part de l'estat. Al principi, els objectius se centraren en el pont del Millars i les línies ferrocarrils, però al juny afectaren el nucli urbà i la població civil.

Al maig, es viu un nou canvi a l'Alcaldia amb l'arribada de Vicent Costa Cantavella. I, des de l'estiu, a l'igual que a la resta de la zona republicana, la ciutat és testimoni de la progressiva supeditació del govern republicà a la Unió Soviètica, que es verificà amb freqüents actes propagandístics i mítings del Partit Comunista, l'aturament i l'eliminació d'algunes conquestes revolucionàries, la pèrdua de força política de les sindicals o l'eixida del POUM del Consell Municipal a finals d'any.

A l'inici de 1938, Pasqual Llop Manrique és nomenat el darrer alcalde republicà. Altrament, els cada vegada més nombrosos atacs provoquen la creació de la Junta Local de Defensa Antiaèria, encarregada de construir més refugis per a la seguretat de la població. Però davant del perill, es deixen de treballar els camps i, a poc a poc, la majoria de la gent se'n va del poble i es refugia en les alqueries, masos i pous de reg (on ja n'hi havia persones ocultes des dels primers dies de la contesa), i sols hi acudia per a recollir provisions. Tot això va provocar que la ciutat arribà a tenir un aspecte fantasmagòric, perquè, a més, per la nit s'apagava l'enllumenat públic dels carrers, la qual cosa provocà continus robatoris.

Amb la guerra dintre de la província, el govern mobilitzà la denominada "Quinta del biberó", i, a finals d'abril, moltes famílies de Vila-real i les Alqueries van veure com s'incorporaven a l'exèrcit cent seixanta-cinc xicots d'entre setze i disset anys.

Els darrers dies sota l'administració republicana la ciutat fou testimoni d'un constant allau de persones, civils i militars, que fugien en desbandada cap a València, i que abandonaven tot tipus de pertinences, així com abundant material bèl·lic.

La vesprada del 14 de juny l'enfrontament armat s'allotja en la mateixa població. Les tropes franquistes creuen el Millars pel pont de Santa Quitèria i prenen posicions dintre del nucli urbà. Una ràpida resposta de l'exèrcit republicà desencadenà que durant una setmana els combats es produïren entre els carrers més cèntrics i l'estació de ferrocarril, des d'on un tren blindat llançava projectils contra el campanar. A pesar de les circumstàncies, el dia 19 ja va poder tornar al poble un nombrós grup de persones, encara que fins dos dies després no cessaren les hostilitats en el terme municipal. Els testimonis presencials ens parlen d'un desolador aspecte, a més de les runes i els enderrocs, eren molt nombrosos els cadàvers estesos pels carrers i pels improvisats atrinxeraments (més de set-cents soldats morts), juntament amb les restes en descomposició de les mules i dels cavalls de transport.

Poc després, el front traspasa el riu Sec i la línia de combat s'estabilitzà entre Nules, Almenara, la Vall d'Uixó i Viver; i així es mantindria fins els darrers moments de la guerra.

L'autoritat militar que dirigia les tropes victorioses va adjudicar provisionalment el càrrec de batlle a Enrique Latorre, que a penes exercí una setmana, perquè el 22 de juny es constituïa la comissió gestora, amb Pasqual Renau com a alcalde, que regiria l'Ajuntament fins prou de temps després del període de guerra, i en la qual hi havia majoria de carlistes. Malauradament, també hi va haver repressió immediata, encara que poc nombrosa, ja que n'era molta la gent que havia estat evacuada cap a València.

Entre tots aquells que romanien pel terme i els qui provenien de la reraguarda franquista la població va intentar recobrar una certa normalitat dintre de l'estat excepcional en què es trobava. Per a pal·liar la desastrosa situació econòmica l'Ajuntament va realitzar un acapte ciutadà reintegrable, per tal de permetre la seua reorganització, la neteja dels enderrocs, l'habilitació de cases i edificis, o l'acabament dels refugis antiaeris, ja que es van produir alguns contraatacs republicans. Al mateix temps, van tornar amb força les activitats religioses, el primer bateig en dos anys va constituir tot un esdeveniment. I, progressivament, es van instal·lant les institucions del nou règim com Auxilio Social, Falange, el Cuartel de Milicias del Requeté o les Milicias de Segunda Línea. A pesar de tot les dificultats es mantenien i la gran majoria de la gent va anar vivint dels racionaments fins a la fi de la guerra, encara que no els abandonaria fins molts anys després.

D'aquesta manera s'arriba al desitjat armistici, encara que la pau no seria per a tothom, ja que a molts els quedaria la repressió, la depuració i la presó en el millor dels casos, per a molts altres, judicis sumaríssims que els condemnarien a l'afusellament o a la cadena perpètua.

EL TEATRE DURANT LA GUERRA CIVIL

L'enfrontament armat trastocà tots els àmbits de la societat, entre ells, el món de la cultura i de la intel·lectualitat. I és per això que, des dels primers moments, nombroses personalitats d'aquests camps es comprometeren en una tasca que ja s'hi havia encetat amb l'adveniment de la II República. D'aquesta manera, es potenciaren projectes formatius amb una doble finalitat, per una banda, oferir un suport propagandístic indispensable i, per l'altra, col·laborar en la reestructuració de la cultura perquè arribara al major nombre possible d'habitants.

L'aplicació d'aquestes iniciatives a l'entorn del teatre fou immediata en els dos sectors que, com després veurem, va tenir les seues manifestacions a la nostra ciutat. Per un altre costat, cal assenyalar que, malgrat totes les dificultats (bombardeigs, manca de llum i mitjans, fred, calor, etc.), res no va impedir que la gent acudira als espectacles escènics (teatre i varietats) més que mai en cap altre període històric. Això propicià que les sales romangueren permanentment obertes i foren nombroses les activitats teatrals, que havien d'oferir un mitjà d'evasió i de diversió a un públic abundant.

Al fil de les transformacions econòmiques i socials, els primers canvis que es dugueren a terme atenyien a l'organització teatral. El predomini de les sindicals UGT i CNT en els comitès de control d'espectacles públics en les ciutats més importants, com ara Barcelona, Madrid o València, comportaren uns revolucionaris sistemes de gestió de les sales, amb la instauració de diversos mètodes d'explotació col·lectivista. En un principi, les autoritats superiors van acceptar aquestes radicals solucions perquè la indústria de l'espectacle era una branca important de l'activitat econòmica.

Així, des de molt aviat, a Barcelona es crea el Comité Económico del Teatre, el qual controla i gestiona les sales més importants. A més a més, socialitza el fet teatral mitjan-

çant un esperit igualitari, ja que se suprimeix l'ordenació jeràrquica de les companyies; es cataloga una remuneració única procedent del fons comú de la recaptació; s'abarateixen els preus perquè tothom tinga accés als espectacles, etc. A banda del marc econòmic, es pretenia que la renovació abraçara també l'aspecte estètic i ideològic, ja que s'aspirava a suprimir les obres vulgars i de divertiment burgès, per a convertir el teatre en un instrument educador, una vella finalitat anarquista.

Pel que fa a Madrid, no serà fins a principis de 1937, quan la Junta d'Espectacles requisarà totes les sales i s'ocuparà de la seua organització i distribució. Per la seua part, a València les dues sindicals centralitzen l'organització de les sales en cooperatives, amb la intenció d'assegurar la feina a tots el seus afiliats.

L'arribada a la presidència del govern de Negrín, al maig del 37, impulsà la creació del Consell Central del Teatre, òrgan de gestió i control de les sales, amb el propòsit de dirigir i orientar l'aspecte artístic i cultural de les activitats teatrals, a més de formar grups i escoles o d'aplicar una censura per tal d'evitar que els continguts no foren contraris a la línia republicana.

Pel que respecta al teatre en si, es proposà com a novetat una dramaturgia de tall revolucionària (a imitació del teatre soviètic dels anys vint), que intentara assolir un canvi estètic i ideològic en l'escena espanyola, en contraposició a la mediocritat del teatre burgès, predominant des de finals del segle anterior, ja que tothom reconeixia la necessitat de renovar el repertori i posar-lo a l'altura de les circumstàncies. Cal nomenar, com un dels fets més importants d'aquest període a nivell escènic, la visita que el director alemany Erwin Piscator va realitzar a Barcelona, al desembre del 36, en la qual es declara partidari de formar grups que anaren pels fronts –i les ciutats– amb obres curtes d'evident intencionalitat política.

El context històric, les afinitats ideològiques, els desigs de renovació, etc. provocaren que, des de molt prompte, molts autors, alguns amb experiència en l'art dramàtic, altres sense, dirigiren la seua producció literària cap a un teatre, generalment curt però intens, de circumstàncies, d'agitació política, en definitiva, de guerra. De la seua significació sols cal citar importants noms en el panorama literari d'aquell moment, com Altolaguirre, Alberti, Dieste, Sender, Bergamín, Max Aub, Ontañón, Bleiberg, Balbontín, Mª Teresa León, Oliver, Miguel Hernández...

De les experiències de caire innovador desenvolupades durant la guerra convé precisar que moltes de les activitats van haver de sorgir d'associacions i entitats que treballaven amb grups d'aficionats, ja que en van ser moltes les companyies professionals que només van poder se'n anaren cap a Hispanoamèrica. Així, l'Aliança d'Intel·lectuals Antifeixistes posà en marxa la seua secció teatral, amb tres rames d'actuació, dues en les sales Nova Escena i Teatre d'Art i Propaganda, i una altra pels fronts Guerrilles del Teatre. Amb la mateixa intenció es crea Altavoz del Frente, a més de la continuïtat del grup creat per García Lorca, "La Barraca".

A pesar de les dificultats, cal destacar els innovadors muntatges de teatre de masses de Ramon Caralt a Barcelona. Les exitoses posades en escena de *La tragèdia opti-*

mista de Vichnievski, per part de Maria Teresa León; o *Numancia* per Rafael Alberti a Madrid, totes dues molt destacades per la premsa. O les representacions del grup universitari “*El Búho*”, dirigit per Max Aub, a València; així com l’escenificació de Mariana Pineda per part de Manuel Altolaguirre, amb motiu del II Congrés d’Escriptors en defensa de la cultura antifeixista.

Totes les temptatives revolucionàries van tenir el mèrit d’assegurar la feina a molts actors i actrius, i de lliurar-los de les exigències dels empresaris, alhora que els assegurava un sou regular i uns avantatges socials; però no es va poder aconseguir la seua reconversió, i això comportà que es conservaren els criticats espectacles burgesos, que permetien que tothom treballara. A banda, les diferències polítiques internes (per exemple, R. Caralt fou víctima de la persecució exercida contra el POUM i Maria Teresa León va ésser acusada de gastar massa en el Teatre d’Art i Propaganda) obstaculitzaren la continuïtat de moltes de les experiències innovadores; cosa per la qual les diverses Juntes d’Espectacles i comités es decantaren per comèdies intranscendents, revistes frívols, gèneres lírics o funcions de varietats, de menor quantia pressupostària i major rendiment crematístic.

En el sector nacional també es va dur a terme un important desenvolupament teatral, encara que amb una repercussió inferior al de l’altra zona. Això es devia al fet que no necessitava crear una literatura dramàtica específica i adient a la seua ideologia, perquè comptava ja amb la tradició de l’intranscendent teatre burgès.

Tal i com van augmentant les conquestes militars, el seu teatre cobra entitat i projecció dintre de la línia de la jove ideologia nacionalista, basada en la pàtria i la religiositat (val com a exemple, la resurrecció de l’acte sacramental com a gènere emblemàtic); i amb una decidida aposta per tornar als valors del teatre castellà del Segle d’Or i al seu tradicional fervor religiós. Això comportà imponents muntatges a l’aire lliure, en places, monuments o pòrtics de catedrals, anàlegs als de la Itàlia feixista.

A més d’estrenes d’obres d’autors afins, com Pemán o Luca de Tena entre altres, cal destacar la formació del Teatre Nacional de Falange, que sota la direcció de Luis Escobar va representar obres de Calderón; i l’organització de la Junta Nacional de Teatros y Conciertos, presidida per Eduardo Marquina.

Per acabar aquest sintètic recorregut pel panorama teatral de l’Estat, resulta convenient aturar-se, de manera breu, en els Teatres d’Urgència o Guerrilles, manifestacions artístiques a les quals van recórrer tant la part republicana com la nacional. Es tractava d’una dramaturgia d’evidents connotacions populars, que posseïa un llenguatge propi i que es representava en les mateixes trinxeres o en petites sales, magatzems, esglésies o altres locals improvisats en els pobles que es trobaven en el front de guerra. Es portaven a terme gràcies a l’esforç i el sacrifici de joves entusiastes que actuaven amb mínimes possibilitats (sense decorats, amb escenari desmuntable, instruments musicals portàtils, etc.) i que barrejava fragments de teatre polític i propagandístic amb teatre clàssic, poèsies, cants, balls populars i altres tipus d’actuacions.

L'ESCENA A CASTELLÓ

La vida teatral de la ciutat abans de la guerra era prou tènue respecte a les altres capitals del País Valencià. Això es devia fonamentalment a l'absència de companyies professionals estables, encara que sí que existia un interessant moviment d'aficionats, amb dues agrupacions molt consolidades amb els anys, especialitzades en teatre valencià. Aquesta situació provocava que la programació teatral depengués en gran mesura de les visites que feien les companyies valencianes i les breus gires que efectuaven diverses formacions de Madrid i Barcelona; i, com que aquestes estades acostumaven a ser de curta durada, tot això repercutia en el fet que el nombre d'espectadors fos reduït, i d'evident gust burgès. L'adveniment de la contesa va variar la situació de manera prou notable, encara que no adquirí una repercussió tan destacada com la que tingué a ciutats com Alacant o, sobretot, València.

Els primers canvis substancials afectaren a l'organització teatral; així al mes d'initiar-se la guerra es va formar el Comité Executiu d'Espectacles Públics (on la UGT controlava la secció de teatre i cinema i la CNT la secció taurina); aquesta entitat va ésser formada pels membres de l'Associació de Dependents d'Espectacles Públics i va quedar adscrita a la FEIEP (Federació Espanyola d'Indústria i Espectacles Públics).

Davant la nova situació històrica que es vivia, aquest comité fou l'encarregat d'organitzar tot allò referent als espectacles, és a dir, l'elaboració del calendari, la contractació d'agrupacions i companyies, el patrocini de funcions benèfiques, la coordinació i distribució dels treballadors, l'administració dels ingressos econòmics, etc. A banda, també s'encarregarà de la gestió de la primera sala de la capital, el Teatre Principal, que, a meitat setembre, és requisat pel Front Popular i municipalitzat amb la intenció de convertir-lo en teatre del poble, i transformar-lo en el Teatre Municipal.

Convé fer una ressenya de la importància econòmica que adquirí l'activitat dels espectacles. Al principi el comité es plantejà la seua tasca amb la finalitat de recaptar diners per tal de reinvertir-los en el recolzament de les milícies populars i en l'ajut als primers evacuats, però tal i com la guerra avançà, Castelló es convertí en una ciutat de descans i esbariment per a molts d'aquells que lluitaven als fronts de Madrid i Terol, i això (a banda d'incidir en els espectacles, com després es veurà) li va permetre manejar importants quantitats crematístiques. Com a exemple del relleu que generà tota la gestió, cal referir les nombroses donacions realitzades a subscripcions populars o a despeses de guerra; l'organització de funcions de cinema gratuïtes per a refugiats i soldats; o el sufragi íntegre dels jornals en la construcció d'un refugi a l'abril de 1938, que arribà a la quantitat de 100.000 pessetes.

Pel que fa a l'orientació dels espectacles, el comité tenia la responsabilitat de reconduir aquests cap a una acció educativa i pedagògica, perquè la revolució social que s'adnuïa havia possibilitat l'accés al teatre de un públic nou. A pesar d'aquestes intencions inicials, al 1937 es constata la triple funció que havien de complir els espectacles: recollir diners, arengar als de la reraguarda i entretenir els soldats que descansaven de la guerra. Tot això comportà que, progressivament, s'optara per un teatre intranscendent i frívol i un sens fi d'espectacles de varietats més sensuals que artístics.

Al mateix temps, la direcció renovadora dels espectacles propicià que les butaques i llotges dels teatres, fins aquell moment en poder de la burgesia, foren ocupades per un públic diferent on es barrejaven totes les classes socials i culturals, que, a poc a poc, fou substituït per un elevat contingent de militars de permís. Així, les primeres representacions es van convertir en festives exaltacions d'adhesió republicana, però amb el pas del temps la situació canvià i amb la intenció de posar fre als constants incidents que es produïen el governador civil disposà una sèrie de mesures que prohibien la interpretació

d'himnes oficials o l'entrada a les sales d'armes o objectes contundents.

Tots aquests factors provocaren que, a mitjans de 1937, diverses veus discordants recordaren al comitè la seua responsabilitat allixonadora en l'àmbit artístic, que havia estat sacrificada per l'aspecte econòmic. Es recordava que, excepte molt honroses excepcions, el balanç era groller i libidinós i no s'admetia com a excusa les dificultats per a trobar bones companyies teatrals, cosa que propiciava una constant circumval·lació de varietats. I encara menys s'acceptava que es contractaren aquests espectacles perquè ho demanava el públic, el qual havia demostrat la seua admiració pel teatre de caire revolucionari.

A pesar de totes les circumstàncies desfavorables, Castelló va poder acollir vetllades teatrals de qualitat; per això, a banda del teatre valencià escenificat per la companyia de Pepe Alba, els muntatges melodramàtics del conegut Enric Rambal, les comèdies frívoles i musicals, o els nombrosos espectacles de varietats, diverses representacions mostraren obres d'agitació política escrites abans i durant la Guerra Civil, estrictament compromeses amb la realitat com *Bazar de la providencia* d'Alberti, *El cuartel de la montaña* i *El frente de Extremadura* de Balbontín, *Teatro en la guerra* de Miguel Hernández, *Temple y rebeldía* d'Ernesto Ordaz, *Mi puesto está en las trincheras* de Luis Mussot i Segovia Ramos, o *¡Mañana estalla la guerra!* de Gorkin. Drames de principis de segle amb marcat contingut social com *El Cristo*

Teatro Municipal

CASTELLÓN
F. E. I. E. P. Teléfono 1718 U. G. T.

III

Gran Compañía de Comedias Valencianas
del notable primer actor

PEPE ALBA

III

Jueves 5 de Noviembre de 1936

**DEBUT DE LA
COMPAÑIA**

A las 6 de la tarde

El sainete en un prólogo y dos actos, el segundo dividido en cuatro cuadros, de José Soler Peris

Els Estudiantes

Gran éxito del popular Pepe Alba

REPARTO

Sara, Cubells; Isabel, Pepita Benavent; Malena, Baeza; Doña Matilde, Casemoves; Durán, Gallart; Estudiante n.º 29, González; Flor de Alameda, Cervera; Estudiante n.º 31, Gallart; Perico Pastrana, Pepe Alba; Enrique Pastor, Costa; Alvaro Mateu, Goda; Manolo Caneleta, Campos; Verga, Fabra; Fuster, Izquierdo; El tío Pere Pastrana, Cortés; Severino, Brú; Profesor, Gil; Un Bodel del Instituto, Brú; Un Sentimental, Gil; Un Camarero, Cortés; Un Guardarropa, Izquierdo; Otro Profesor, Cortés; Estudiante n.º 23, Fabra.

A las 9'30 de la noche

El camelo-drama en un prólogo y dos actos, de A. Sendín Galiana.

Els Papirosos

Otra creación de Pepe Alba

REPARTO

Olga, Benavent; Nela, Gallart; Doña Trinitat, Baeza; Felicitat, Casemoves; Clara, Cervera; La Comare, González; Don Onofre, Pepe Alba; Pascual, Cortés; Pau, Costa; Pere, Campos; Ferrándiz, Brú.

Moderno de Fola Igúrbide, *El señor feudal* de J. Dicenta o *Esclavitud* de José López Pinillos. Obres modernes d'intenció renovadora i de contingut divers com *Nuestra Natacha* de Casona, *Ligazón* de Valle-Inclán o el muntatge d'Altolaguirre, abans citat, de *Mariana Pineda*. I obres clàssiques contemporànies com *La malquerida* de Benavente, *Terra baixa* de Guimerà o *Espectres* d'Ibsen.

Resulta convenient matisar que algunes de les obres citades es van deure a la tasca altruista de les agrupacions d'aficionats, que participaren en tot tipus de festivals a benefici de les milícies antifeixistes, els hospitals de sang, els orfes dels milicians, la Creu Roja, la campanya pro Madrid, els nens refugiats, la comissió pro Komsomol, l'exèrcit popular, la biblioteca del cec, els mutilats de guerra, la subscripció pro refugis, etc. Molts dels seus membres, que provenien de les principals formacions artístiques de la dècada dels vint, com la "Peña Teatral" i la "Linares Rivas", al voltant del confederacionisme que propicià les noves circumstàncies, es reuniren en corporacions com l'Associació Local d'Artistes Teatrals (que al 1938 apareixerà sota el nom de Quadre Artístic del Sindicat d'Espectacles Públics), el Quadre Artístic de l'Agrupació Socialista, el del POUM o l'agrupació artística "Cultura i Llibertat" formada a mitjans de 1937.

També en aquesta línia cal destacar la labor desenvolupada per la FUE (Federació Universitària Escolar) de Castelló, que a l'abril de 1937 va crear les Brigadas de Choque Culturales. Una iniciativa que seguia l'itinerari marcat per les Missions Pedagògiques que la II República va fomentar molt poc després del seu adveniment. Gràcies a la desinteressada participació dels estudiants de Magisteri de la capital, es van dedicar a portar l'empremta cultural als pobles més allunyats i necessitats de la província. Per tal de complir amb els objectius van comptar amb la col·laboració del Ministeri d'Instrucció Pública, que facilitava llibres de lectura, del de Propaganda, que subministrava cartells de contingut polític, i el d'Agricultura, que oferia fulls divulgatius. Amb un escenari desmuntable, acostumaven a actuar en les places públiques, encara que també ho van fer en sales de teatre i, fins i tot, en alguna església; i van ser un bon grapat els pobles que acolliren aquestes activitats (Xodos, Vilamalur, Vilar de Canes, Torre en Domènec, Culla, Benicàssim, Vila-real i la pròpia capital), a pesar de les dificultats de transport que trobaren els universitaris a causa de la difícil situació militar. El seu repertori estava compost de xarrades, recitals poètics, música, cors, titelles i teatre; entre el qual solien escenificar peces clàssiques castellanes (com *El médico a palos* arreglament de Moratín, o *el Paso de las aceitunas* de Lope de Rueda, obres adscrites a la línia de les Missions Pedagògiques), comèdies valencianes (com *L'agüelo i el gafarró* de Jesús Rivas Aràmbul) i teatre d'agitació política (amb les obres circumstancials de Miguel Hernández).

Amb l'arribada de les tropes franquistes desapareixen totes les innovacions revolucionàries; així el primer coliseu de la ciutat deixa d'ésser municipal i retorna als anteriors propietaris, al temps que recupera el nom de Teatre Principal. Durant els quasi deu mesos que resten de guerra, la sala alberga unes quantes funcions artístiques, la gran majoria de varietats, realitzades per aficionats locals, militars i membres de Falange.

Pràcticament totes les vetllades, convertides ara en manifestacions d'adhesió a la causa nacional, foren a benefici d'entitats adscrites a FET i de les JONS, com *Auxilio Social o Frentes y Hospitales*.

ELS ESPECTACLES A VILA-REAL

Durant els mesos previs a la contesa, la ciutat comptava amb un bon grapat de casinos, recintes i centres d'esbargiment de filiació diversa, que possibilitaven que la nit local tinguera força animació. En aquest sentit, cal nomenar el Casino Republicà, el dels Llauradors (conegut popularment com la Lleonera, per les seues portes amb forma de gàbia), el Casino Antic, el Gran Casino, el Casino dels Carlistes o Cercle Legitimista, el d'Esquerra Republicana, el Centre Obrer, el local de la Dreta Regional Agrària, el Sindicat d'Exportadors, el Casino del Sindicat Catòlic, el centre dels Lluïsos, el de la Societat Musical, el bar d'Els XIII etc. Amb la insurrecció militar i les següents transformacions socials, molts d'ells, els de tendències conservadores, romandran clausurats o requisats.

Dues n'eren les sales de cinema, el Saló Tàrraga i el Saló Els XIII; a banda d'una tercera ubicada a Les Alqueries, el Teatre-Cine València, que va tenir una tènue existència durant la contesa. El primer recinte continuarà amb la seua activitat durant tot el període bèl·lic sota la direcció del seu propietari Vicent Chust; mentre que el segon -després es tractarà la seua expropiació- funcionarà fins l'arribada de les tropes nacionals, ja que moments abans de l'evacuació de la ciutat es van inutilitzar les màquines projectores i es deixaren inservibles, i no es rehabilitaran fins després de l'acabament de la guerra. Es va donar la circumstància, tal i com relata Vicent Beltrán, director musical de la societat Els XIII, en les seues memòries autobiogràfiques⁵, que un mes abans d'iniciar-se els combats, l'agrupació havia adquirit, i pagat al comptat, a València tota la programació per a la temporada següent, amb un trenta per cent de descompte del valor. Quan el comitè incauta el local, la CNT es fa càrrec de la projecció de tot el repertori contractat, així com de la gestió de totes les recaptacions recollides. Per una altra banda, cal fer constar, encara que la proposta no va fructificar, que l'1 de juny de 1937⁶ un regidor va proposar que els dos cinemes passaren a dependre del Consell Municipal, per tal de treure'ls de les mans de la sindical i de tenir accés als diners que generaven.

Tres espais havien ofert durant molt de temps uns altres tipus d'espectacles; l'anomenat Cine Ferreres, que començà oferint pel·lícules de manera regular, però progressivament substituï aquesta activitat per dedicar-se als balls i a les funcions de varietats en les quals predominava l'aspecte sensual per damunt de l'artístic (encara en són molts els homes grans de la ciutat que recorden anècdotes sobre el lleuger vestuari de les artistes i la passional reacció del públic). Un altre era el Saló Bono, un cabaret amb tradició i continuïtat en les actuacions de marcat contingut eròtic. Per últim, el Parc d'Atraccions, un pati enmig del horts propietat de Vicent Saurí, el qual el va habilitar per a espectacles d'estiu, combats de boxa al principi i, temps després, agrupacions de varietats de línia frívola. Amb l'arribada de la guerra sols el primer local va mantenir una regular vigència

durant els primers mesos; els altres dos van romandre tancats. A pesar de tot, van sorgir diverses iniciatives per atenuar l'anodina situació, d'aquesta manera es van formar dues espontànies agrupacions d'adolescents, la Fab i la Dancing Boina, que es reunien en locals particulars per a fer balls amb gramola i divertir-se una estona. Per un altre costat, al juny de 1937⁷ el músic del Saló Bono, Agustí Pastor, aconseguia que li fóra cedit un piano dels que tenia en dipòsit el Consell Municipal amb la intenció d'organitzar balls dominicals, fet que aprofitaria l'aleshores regidor de Cultura per fiscalitzar l'espectacle i controlar l'ingrés de les quotes pro refugiats.

Pel que fa al teatre, abans que res cal assenyalar la tradicional afeció existent entre la gent del poble durant el primer terç de segle, ja que se solien muntar obres amb molta facilitat, generalment de contingut humorístic i en valencià, per representar-les tant a l'escenari d'un local com a altres improvisats al carrer o a les festes del masos; a banda

GASTOS	Pesetas	Cts.
Alquiler local.....	12	52
Fluido eléctrico.....	12	52
Alquiler películas.....	12	52
Operador.....	12	52
Taquillero.....	12	52
Imprenta.....	12	52
Facturaciones.....	12	52
Porteros.....	12	52
Acomodadores.....	12	52
Pianista.....	12	52
Artistas.....	12	52
Viajes.....	12	52
TOTAL.....	12	52

Yolanda Torruja
Villarreal
EMPRESA CHUST
Hoja núm. 1
Día 30 de Agosto de 1936
CLASE DE FUNCIÓN
Beneficio para las Melodías

Comunicat mijantçant el qual el saló-teatre "Els XIII" es posava a disposició de l'Ajuntament

de les acostumades representacions de contingut religiós per celebrar determinades festes com Nadal, Pasqua, etc. Quant a les sales que havien ofert teatre, al Saló del Gran Casino, durant els anys vint, a més de cinema, s'havia desenvolupat una activitat dramàtica molt important, amb nombroses escenificacions per part de companyies professionals, de les agrupacions amateurs de la capital i d'un quadre aficionat de la pròpia societat. Durant la guerra sols va funcionar com a casino. També des de la dècada anterior el Saló Tàrraga havia albergat funcions artístiques, preferentment obres del gènere líric i alguns espectacles de varietats. Per una altra banda, al Centre Obrer es va portar a terme una interessant tasca durant els anys de la II República, es va habilitar un espai teatral i

amb un quadre aficionat dirigit per Pascual Cabrera, se solien representar obres de línia social escrites pel propi director. L'arribada del conflicte armat va desmembrar el grup artístic, ja que molts dels seus components van marxar al front. Per últim, el Saló Els XIII, inaugurat a les darreries del 1933, era el local per antonomàsia en aquest moment històric. A més d'ocasionals companyies professionals, hi actuava el quadre amateur de la societat que acostumava a escenificar sarsueles, teatre valencià i obres religioses. Amb l'esclat de la guerra, l'agrupació teatral també quedà inactiva.

Sens dubte, un dels fets més significatius d'aquest període en l'apartat artístic fou l'expropiació del Saló Els XIII. El 17 d'agost de 1936, el comitè antifeixista local li comunicava a l'aleshores president de l'Agrupació Coral, Santiago Vicent, la decisió de requisar el Saló Teatre en defensa i benefici de la cultura i de la pàtria. A partir d'aquest moment el recinte passà a anomenar-se Saló CNT, ja que la sindical anarquista es fa càrrec de la seua direcció amb el propòsit d'orientar els beneficis cap a les necessitats derivades de la guerra i de la revolució. Malgrat que la sindical no tenia una gran implantació en la ciutat abans de la contesa, l'important increment d'afiliats, les semblants mesures revolucionàries posades en pràctica en la província i la resta de l'estat i el fet que la UGT ja comptava amb un espai al centre obrer foren raons determinants perquè es produïra la incautació. Al mateix temps, la societat teatral i musical, de reconeguda tendència conservadora, quedava desarticulada, a banda que alguns dels seus membres se n'anaren a la guerra, desaparegueren o foren víctimes de la repressió inicial. A pesar de tota la desfavorable conjuntura, tot el personal empleat (taquillers, aposentadors, operadors, etc.) mantindrà el seu lloc de treball, tal i com recorda Vicent Beltrán el qual serà nomenat director del teatre, juntament amb Català Boix, el qual ocuparà el càrrec de cantor, amb la intenció d'aprendre els himnes revolucionaris i transmetre'ls al poble, el qual havia d'aprendre'ls. Tot això amb el propòsit d'ajudar a la causa republicana i donar la sensació de tranquil·litat i de cultura pel bé de la revolució.

Respecte a l'orientació que la sindical anarquista atorgà a la sala, al gener de 1938 el diari valencià *Fragua Social* (el requisat *Las Provincias*)⁸, publicava un informe de la Federació Regional d'Indústria i Espectacles Públics de Llevant (FRIEP-CNT) en el qual es destacava la gran tasca de superació industrial i artística que s'havia realitzat, i citava —entre altres localitats— a Vila-real, com un dels llocs on s'havien representat obres de marcat caràcter social. En veritat, els espectacles desenvolupats al poble durant aquest període no es poden qualificar, precisament, de revolucionaris, però la finalitat que els va promoure, i la coincidència ideològica de les dues entitats, facilitava que foren convertits en tal.

ACTIVITATS ESCÈNIQUES DURANT LA GUERRA CIVIL (1936-1939)

La primera funció artística de la qual es té constància durant aquest període es porta a terme al Saló Tàrraga la vesprada del diumenge 30 d'agost⁹, en plena efervescèn-

cia inicial de la contesa. A la vegada, serveix com a exemple de les dificultats que podien patir els pobles per trobar companyies teatrals o agrupacions que cobriren aquestes necessitats. Així, a benefici dels milicians s'oferia una heterogènia vetllada que constava de la projecció d'una pel·lícula espanyola (*Las águilas frente al sol*), dues actuacions de varietats per part d'artistes de la localitat: l'orquestra Los 6 y Jazz, que executava un petit concert, i el jove prestidigitador Ballester; i conclouïa amb l'estrena d'un reportatge d'imminent actualitat dirigit per Mateo Santos, *El movimiento revolucionario en Barcelona*, que recollia la situació de la capital catalana a partir de l'alçament militar i explicava com els anarquistes havien pres el poder. Aquesta és una de les escasses funcions de la qual es posseeixen dades econòmiques. Amb el local cedit per l'empresari, s'hi van concentrar més de 750 espectadors, llur assistència possibilità una recaptació bruta de 664'50 pessetes, ja que els tres mòdics preus oscil·laven entre 1 pesseta la butaca de preferència, 0'75 la danterana i 0'50 l'entrada general.

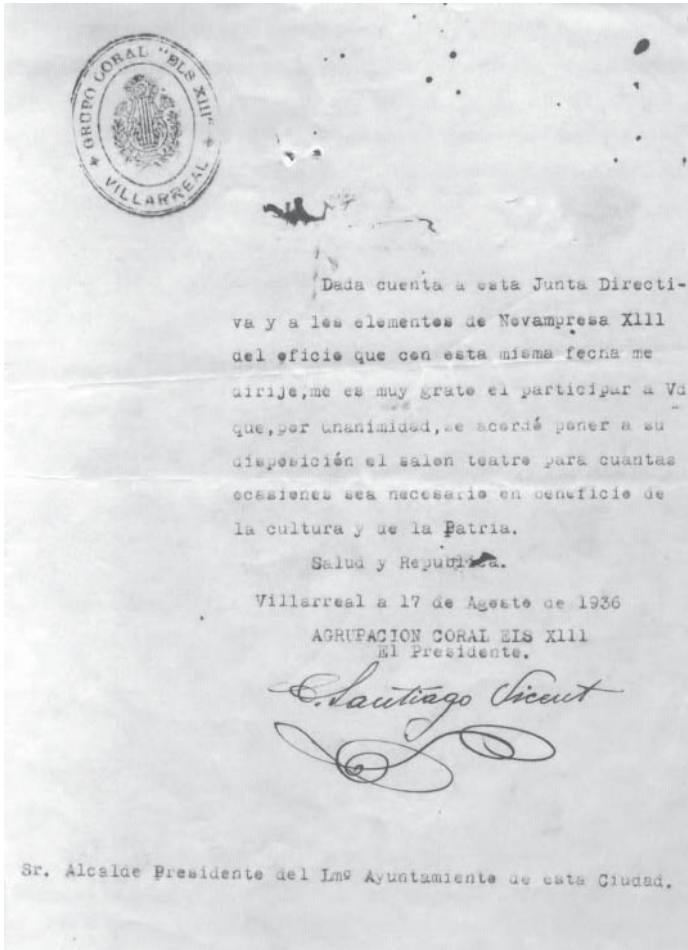

La bella cantant de Castelló, Rosita Monfort, era una assídua a Vila-real durant l'època.

Les següents notícies d'activitats escèniques, en aquest cas teatrals, no es realitzen en la ciutat, però sí que hi estan molt vinculades. Al fil dels festivals benèfics que es realitzen pertot arreu de la província per tal de recaptar diners per a les milícies populars; diumenge 6 de setembre una agrupació aficionada de la Vall d'Uixó¹⁰ representava al Teatre Líric d'aquesta ciutat, junt amb una obra valenciana, el drama social en un acte i en prosa *Los sin trabajo*, original de l'aleshores alcalde de Vila-real Pasqual Cabrera. Pocs dies després, concretament diumenge dia 20, es portava a escena la mateixa obra, junt amb dues breus comèdies valencianes; aquesta vegada era al centre obrer de Betxí¹¹, interpretada també per un quadre aficionat de la veïna localitat, amb la finalitat de recollir queviures per als mili-

cians. Com a anècdota, cal assenyalar que mentre es desenvolupava la vetllada va aparèixer el propi autor, que fou rebut amb molta simpatia i aplaudiments; i a manera de cloenda de l'acte, prèvia invitació, va accedir a l'escenari i dedicà unes paraules a tots els assistents sobre el moment històric (cal recordar la seua capacitat oratòria amb els continus mítings que oferia des de l'Ajuntament, fins i tot va instal·lar uns altaveus per al millor seguiment de la gent); acabà la seua intervenció dedicant un cant a l'obrer, ja que també posseïa una notòria vocació poètica. Amb tota seguretat, aquestes obres ja eren

conegudes per la comarca temps abans d'iniciar-se el conflicte bèl·lic, encara que es reposaven pel seu contingut reivindicatiu i per la intensitat del context; perquè Pasqual Cabrera, a més de fundador del PSOE local i secretari de la UGT, havia desenvolupat una intensa activitat teatral de tendència social, sobretot, durant els anys de la II República, i les seues creacions havien estat representades, tant a la pròpia ciutat com per diversos teatres de poblacions pròximes amb certa regularitat. Del seu prestigi i reconeixement en l'entorn

cultural de l'època se'n troba una altra significativa prova temps més endavant, quan el 16 de febrer de 1938 els membres de les Brigades Internacionals hospitalitzats a les vil·les de Benicàssim¹², per tal de commemorar els aniversaris de la proclamació de la I República i del triomf electoral del Front Popular en les eleccions de 1936, organitzen una funció dramàtica en l'habilitat Teatre Henri Barbusse, on el grup artístic espanyol posa en escena el drama social *Los sin trabajo*.

Cap a finals d'any es tenen noves dades d'activitats artístiques, les quals també s'inclouen dintre d'aquesta dinàmica; és a dir, amb motiu de complir-se l'onzé aniversari de la mort de Pablo Iglesias, el grup de Pioners de Vila-real "Salut i Cultura"¹³, el qual també dirigia Pasqual Cabrera, iniciava una mena de gira per diversos pobles de la comarca, amb la intenció de tributar un homenatge al dirigent socialista i, a la vegada, mantenir viu el compromís polític entre la gent. Per tot això, l'agrupació, integrada per joves de la localitat, va celebrar una sèrie de representacions del drama Pablito el hosipeciano, original del mateix Cabrera, que recordava la dura infància del personatge. Les funcions es completaven amb una obra còmica (possiblement *El defecte de les llengües*) i un recital de poesies, totes elles del prolífic autor. Així, durant una setmana, que s'iniciava diumenge 6 de desembre a la Vilavella amb notable èxit, es representava a Nules el dia 10, a Onda l'endemà, a Betxí el dia 12, per acabar diumenge dia 13 a Les Alqueries (amb tota probabilitat al Teatre Cine València). És de suposar que també s'actuarià a la ciutat, però no hi ha constància escrita ni testimonis orals que ho confirmen.

Viernes 22 de Octubre de 1937

SALON C. N. T.

A LAS 9 Y MEDIA DE LA NOCHE

¡Gran acontecimiento artístico - musical y de Variedades!

En el que tomarán parte todos los artistas del «Grupo Artístico «CULTURA Y LIBERTAD» a beneficio de «Asistencia Social»

PROGRAMA

PRIMERA PARTE.—1.º Sinfonía por una estupenda orquesta.
2.º Canciones y bailes gitanos por el conocido estilista «CRESPÓ».
3.º Presentación del creador del baile americano ARMANDO MORENO.
4.º Aparición de la estrella de la canción, ROSITA MONFORT.
5.º Presentación del célebre recitador de poesías de García Lorca, MANUEL HERRERO.
6.º Presentación del gran estilista Criollo, MANUEL MASSO, con su orquesta típica.

SEGUNDA PARTE.—1.º Aparición del recitador poético «MIGUERRER».
2.º Presentación de la conocida y aplaudida tiple, PILAR VELLES.
3.º Presentación del conocido barítono «LLEO».
4.º Aparición de la inigualable y celebrada tiple, CARMENCITA FERNÁNDEZ.

GRAN FIN DE FIESTA

Maestros concertadores: PEPITO VAYA y CARLOS PASCUAL.

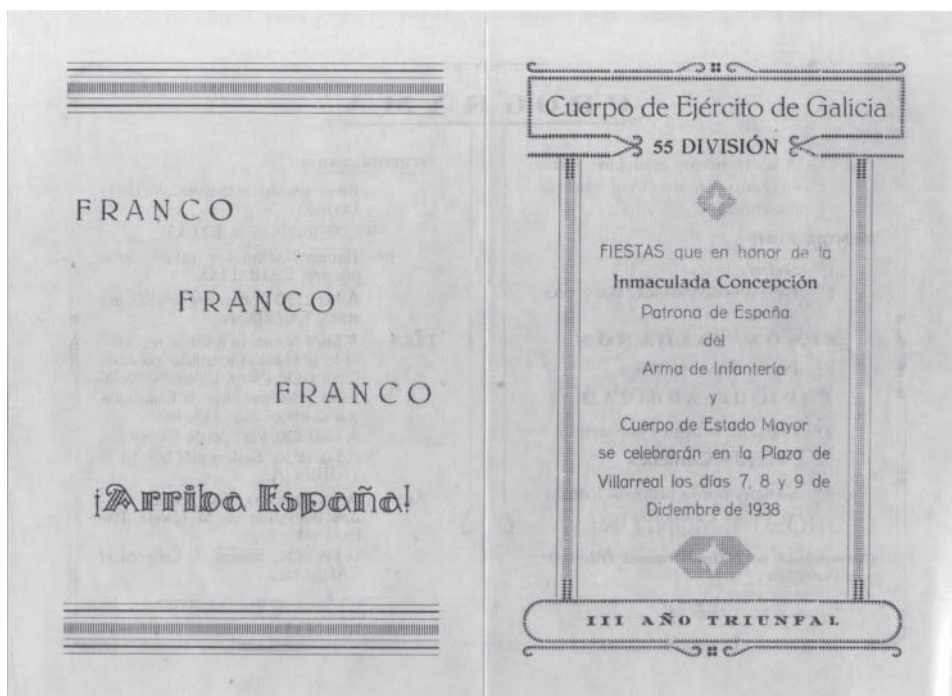
Todos los artistas de esta Agrupación, trabajan desinteresadamente en funciones benéficas, mereciendo el más encendido aplauso de gratitud por su labor altamente altruista y humanitaria.

CIUDADANOS: Dado el carácter benéfico de este festival y la situación tan necesitada en que se encuentran los miles de compañeros que atiende Asistencia Social y la carencia de recursos de ésta, esperamos una vez más de todos los villarrealeses y Fuerzas aquí establecidas, cooperen con su óbolo a la realización de estos continuados actos en beneficio de los necesitados, pues de esta forma, a la vez que pasan un rato de distracción por poco dinero, esparcen un espíritu de solidaridad y reconocimiento hacia los hermanos indigentes.

PRECIOS EN TAQUILLA.

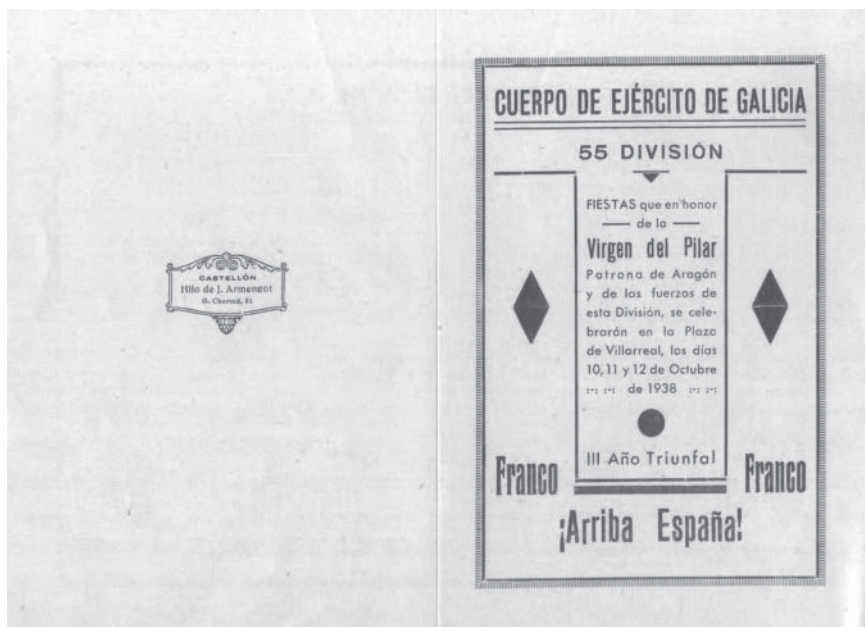
La primera funció de l'any 1937 arriba documentada de manera indirecta, ja que a finals de febrer el Govern Civil de Castelló¹⁴ rebia de les Joventuts Socialistes Unificades de Les Alqueries la destacada quantitat de 780 pessetes, producte d'una col·lecta i un benefici teatral (que presumiblement es realitzaria al Saló València) que se celebrà cap a la meitat del mes, i que es destinava a col·laborar en la subscripció popular oberta amb el propòsit de construir un nou Komsomol i oferir-lo a la Unió Soviètica. El Komsomol, un vaixell mercant rus carregat de queviures per a la zona republicana, fou enfonsat en les costes de l'estret de Gibraltar pels submarins feixistes, fet que ocasionà la mort a tots els seus tripulants. En aquell moment, la província (i tota la zona mediterrània) es trobava centrada en una multitud d'actes i festivals benèfics que possibilitaren la recaptació dels fons necessaris per a la reposició del buc. Malauradament no hi ha dades sobre les obres que componien el programa ni de l'agrupació que les va interpretar. A pesar de tot, la notícia serveix per a contextualitzar els canvis produïts entre les primeres funcions, destinades a ajudar i sufragar les milícies populars, i les més actuals, organitzades per comissions i entitats amb suport oficial. A més, des del punt de vista sociològic, resulta un altre exemple de la interacció entre el fet teatral i la realitat històrica.

Mentre, a la ciutat, per aquell temps, iniciava la seua activitat el quadre artístic format per ordre del Comité antifeixista. Sota la direcció de Vicent Beltrán, coadjuvat per Vicent Català Boix i Manuel Fenollosa, el grup es componia de joves procedents d'Els XIII (Conxita Estornell -coneguda com Tamar pel seu paper bíblic—, Maria Tellols, Consuelo Pons, Vicent Cantavella -recordat com Gedeon—, José Fuster, Pasqual Miró Bonet, José Maria Sanahuja, Pasqual Bellmunt Rius, Pedro i Pepito Ortells...), altres que

proposaren els membres del comitè i algunes joves dels evacuats de Madrid i Màlaga a més de la col·laboració del pianista Agustí Pastor. El conjunt s'instal·là a la casa social dels Lluïsos, on existia un saló amb escenari, tots dos de reduïdes dimensions, però que va permetre poder realitzar els pertinents assaigs en un cordial ambient. Les dades apunten que no en foren moltes les representacions realitzades al Saló CNT; V. Beltrán cita en les seues memòries¹⁵ (i José Fuster ho confirma amb el seu testimoniatge) dues sarsueles castellanes, *Los de Aragón* i *Los Gavilanes*, i un drama de tesi social del fecund Pasqual Cabrera, que constituí un èxit rellevant. Maria Tellols, aleshores jove integrant de l'agrupació, afegeix la representació després de l'estiu de dues operetes més, *La Dolorosa* (on ella va actuar de primera tiple) i *Tots a estirar de la manta*, obra escrita pocs anys abans per Enrique Ramon Perdiguer (un valencià establert al poble i membre també d'Els XIII) amb música de Vicent Beltran. Aquesta declaració es relaciona amb un acord del Consell Municipal del dia 30 de setembre¹⁶, quan aprova una sol·licitud del conseller de Cultura, Alexandre Navarro, que demanava el préstec d'un piano dipositat en l'església de la Sang, amb l'objecte de facilitar l'assaig als quadres artístics que es preparaven per a realitzar funcions teatrals amb la finalitat de recaptar fons per a ajudar els refugiats. Per acabar amb la tasca d'aquesta agrupació, cal ressenyar una de les seues últimes actuacions realitzada la vesprada d'un dels darrers diumenges de l'any, quan arribà al poble un Batalló d'Infanteria de Marina procedent de Cartagena, i les autoritats municipals van decidir retre un homenatge a les forces defensores de la pàtria amb una vetllada artística per als comandaments, instal·lats al xalet de la finca de Puchol; on es va desenvolupar la funció, que va incloure un poc de tot, és a dir, teatre, recital de poesies, música, cançons, flamenc, cants revolucionaris, etc.

Amb anterioritat a les últimes representacions descrites, concretament la nit del 25 de maig de 1937, la Comissió d'Assistència Social del Consell Municipal organitza al

Saló CNT un festival benèfic¹⁷, amb la finalitat de recollir diners per destinar-los a l'ajut dels nombrosos refugiats acollits al poble. L'acte va comptar amb dues parts; a la primera la banda de música local, dirigida pel mestre Goterris, oferia amb un gran èxit una selecció de les seues millors peces. A la vegada, el concert servia també per a presentar a la ciutat els nous components de l'agrupació musical, a la qual s'havien incorporat vint xiquets d'entre 10 i 12 anys, que, a causa de les circumstàncies, suplien les absències d'aquells que es trobaven al front o fugits. La segona part de l'espectacle s'iniciava amb l'actuació del guitarrista Mezquita; a continuació, la tiple Angelita Martínez, el tenor Mairal i el baríton José Villalba, amb l'acompanyament del professor de piano Vendrell, van interpretar un repertori líric compost de les romances de *Tabernera del puerto*, *Luisa Fernanda*, *Doña Francisquita*, *Katuska*, *La del manojo de rosas* i *La generala*. La crònica periodística parla d'un gran èxit artístic i econòmic, aspecte aquest que es va deure a la desinteressada participació de tots els artistes i a la molt nombrosa concurrència del públic, que va respondre a la convocatòria malgrat els continus bombardejos que en aquell moment patien la ciutat i la comarca i que intensificà el context de la vetllada, marcadament antifeixista.

Mesos després, en concret la nit de divendres 22 d'octubre, Assistència Social tornà a organitzar al Saló CNT una altra funció musical i de varietats de tarannà benèfic, per tal de continuar amb la tasca d'atenció als necessitats¹⁸. En aquesta ocasió actuaren,

també de manera altruista, els artistes del grup de Castelló "Cultura i Llibertat". El programa constava de dues parts; s'obria amb una simfonia de l'orquestra, amb Pepito Vayá i Carlos Pascual de mestres concertadors, i continuava amb les actuacions de l'estilista Crespo, que oferia cançons i balls gitanos, d'Armando Moreno (anys després, marit de Núria Espert i gerent del Teatre Principal) que feia una exhibició de ball americà, de la cantant Rosita Monfort, de Manuel Herrero, que recitava poesies de García Lorca, i de Manuel Massó i la seua orquestra, que interpretaven cançons criolles. Es completava la segona part amb el

Teatro Tárrega :: Villarreal

HOY VIERNES 17 de Marzo de 1939 -- A las 6'30 tarde y 9'30 noche

III AÑO TRIUNFAL

¡ÉXITO! ¡ÉXITO!

DESPEDIDA del interesante espectáculo de Variedades, compuesto por:

MAGDA GIMENO (Joven y bella canzonetista)
(Manipulador y malabarista con un repertorio original).

ROSITA MONFORT (Joven artista con sus estilos modernos)

HERMANOS NAVARRO

(Inimitables bailadores de jotas)

MERCEDES VECINO

(Bellísima canzonetista de voz de plata)

JASPE

(Dinámico animador y artista enciclopédico)

CONSUELO NAVARRO
CECILIO NAVARRO

(Únicos reyes y campeones de los cantos regionales aragoneses)

VEA Y OIGA

CECILIO NAVARRO

Nuestro estilista de jotas de la

Academia de Zaragoza

Un espectáculo alegre, dinámico y variado, a precios popularísimos

NOTA: Las funciones co-

recitador poètic Miguerrera, i les presentacions del baríton Lleó, i les tiples Pilar Bellés i Carmencita Fernández. Per acabar, tots els membres de l'agrupació van executar un celebrat final de festa. Les expectatives es van complir i el triomf va ser rotund.

Pocs dies després es realitza una altra funció artística a la ciutat, encara que la notícia que publica la premsa de la capital n'informa de manera indirecta, ja que en tractar els recents èxits del baríton castellonenc José Baeza en diversos festivals benèfics¹⁹, nomena una actuació a Vila-real, que es dugué a terme durant la primera quinzena de novembre, en la qual interpretà les millors peces del seu repertori, que es componia de fragments de sarsueles com *La linda tapada*, *El Platero*, *La Parranda*, *La del Soto del Parral*, *El manojo de rosas* i *Katuska*. Encara que no hi ha dades que ho confirmen, aquesta actuació podria estar vinculada amb la constitució d'una Comissió d'Ajuda a Madrid, que, en la sessió del Consell Municipal del 26 d'octubre²⁰, anunciava l'organització de diversos actes amb l'objectiu de recaptar fons per recollir i enviar queviures a la capital de la República.

La darrera funció sota el govern republicà es realitza al Saló CNT la vesprada de diumenge 4 de març de 1938, amb el front de guerra molt prop de la província, i va comptar amb la participació de les Brigadas de Choque Culturales de la FUE de Castelló²¹. Possiblement, suposa la representació teatral més significativa, d'entre les que la ciutat acull durant aquest període històric. Organitzada pels universitaris de la capital, amb el patrocini del Comissariat de l'Escola de Transmissions ubicada en el convent dels carmelites; la sessió es va iniciar amb els parlaments d'un membre de la FUE de Transmissions, del responsable dels quadres artístics castellonencs i del comissari de l'acadèmia militar, els quals van explicar el propòsit de l'acte i van arengar el públic, que omplia la sala, per a la consecució de la victòria final. Seguidament, els joves actors i actrius posaven en escena una peça del teatre clàssic castellà, el *Paso de las aceitunas*, de Lope de Rueda; i tres breus exemples del teatre de circumstàncies, *El hombrecito*, *La cola* i *Los sentados*. Es completava la vetllada amb una selecció musical, interpretada per la jove pianista Rosario Gallart, un recital de poesies a cura dels propis estudiants i, per acabar, els cors entonaven diverses cançons. La rellevància de la funció ve donada pel caràcter avantguardista de les tres obres circumstancials, que, juntament amb *El refugiado*, formen part del *Teatro en la guerra* de l'alacantí Miguel Hernández. Creades al 1937, pertanyen al tipus de teatre d'urgència, de contingut polític, que es desenvolupà a la zona republicana durant la contesa, amb la finalitat de despertar la consciència del poble. Així, *El hombrecito* mostra com un adolescent recrimina a sa mare el poc entusiasme per la causa popular. *La cola* presenta un indecís i derrotista diàleg entre unes dones que esperen el racionament de carbó, a les quals una vella dona una lliçó de dignitat i valentia. *Los sentados* tracta dels homes que continuen indiferents davant de la guerra. Com indica R. Marrast²², són obres que recorden les primeres experiències del teatre revolucionari soviètic; i presenten uns trets molt determinats: trama molt senzilla; ús de personatges tipus, sense noms ni caracterització; judici dramàtic, és a dir, una idea elemental és desenvolupada a través del diàleg; composició a partir d'eslògans polítics, fragments de discursos o lemes, cançons populars, etc.

Quatre mesos després de l'arribada de les tropes nacionals, es realitza la primera funció artística, que, organitzada i preparada pels militars, es porta a terme la vesprada de dimarts 11 d'octubre de 1938, dintre d'una sèrie d'actes que formaven part de les festes en honor de la Mare de Déu del Pilar, patrona d'Aragó i de les forces de la 55 Divisió del Cuerpo de Ejército de Galicia²³, unitat victoriosa a la plaça de Vila-real i encarregada d'aquest sector, després de la mobilització de les forces franquistes davant l'ofensiva republicana a l'Ebre. Així, en el Saló Els XIII (una vegada desproveït dels lligams llibertaris) es presentava una vetllada que a la seua primera part va incloure un concert per la Banda de Música del Cuerpo de Ejército de Galicia, el quadre flamenc del Niño de Cazalla, una exhibició de ball americà (claqué) pel professional Simón Valgañón, la presentació de la cantant local Maria Tellols, que, amb la música del guitarrista Santiago Revuelta, va interpretar tangos i flamenc, i l'actuació de l'estrella de les varietats Rosita Monfort. Acompanyava els artistes l'orquestra Orpheo, titular del Teatre Principal de Castelló. A la segona part, Justo Oliván interpretava *Las botas crujideras*, un monòleg aragonés molt apropiat per a la celebració, i es presentava al públic la Rondalla de la Divisió amb un concert integrat per ranxeres i jotes. L'acte, al qual acudí el general Aranda, acabava amb l'himne nacional i la salutació al *Caudillo*, les noves formes d'exaltació patriòtica.

A penes dos mesos després es commemorava una altra festivitat religiosa, en aquest cas la Immaculada Concepció, patrona d'Espanya i de l'Arma d'Infanteria, amb una altra vetllada artística, novament organitzada per la 55 Divisió del Cuerpo de Ejército de Galicia²⁴. Amb la presència de l'estat major de la citada divisió, amb l'assidu general Aranda al cap, el Saló Els XIII és testimoni, la vesprada de dimecres 7 de desembre, d'una funció molt semblant a l'anterior, que es va compondre de les actuacions del ballarí Simón Valgañón, del tenor Enrique Archicad, de la cantant Magda Centelles i de l'artista de varietats Rosita Monfort; tots els números van estar amenitzats per l'orquestra Orpheo. La segona part del programa va córrer a càrrec de la Rondalla de la Divisió (dirigida ara per Vicent Beltrán), que oferí un recital a base de jotes i peces de sarsuela. La sessió va finalitzar amb la corresponent interpretació de l'himne nacional i les entusiàstiques salutacions a Espanya i al *Caudillo*.

Amb l'arribada del Nadal, alguns antics membres de l'encara desarticulada Agrupació Coral Els XIII (que no es reconstituirà legalment fins al maig de 1939) van tenir la idea de recuperar la tradició d'escenificar el naixement²⁵. Així, gràcies a la desinteressada dedicació de V. Beltran, Enrique Martí i Conxita Dembilio (*la Borilla*), junt a l'activa participació de molts joves de la localitat, es van realitzar al saló de la societat diverses representacions del *Betlem*, molt probablement la versió del P. Félix, que havia estat muntada anys abans pel grup d'Els XIII. Les funcions van tenir un notable èxit entre els veïns, però, sobretot, entre els soldats que romanien al poble, que es van atabalar davant de la bellesa de la jove actriu (Maria *la Carnissereta*) que interpretava el paper de Mare de Déu.

L'èxit de les representacions nadalenques va animar els abans esmentats en el muntatge d'alguna altra obra, però les circumstàncies, sobretot l'absència d'elements, ho

va impedir. A pesar d'això, poc de temps després, V. Beltrán, en els seus escrits autobiogràfics²⁶, relata la realització d'una vetllada de caràcter particular, que va estar organitzada per l'estat major militar en honor del general Aranda, molt aficionat a les funcions artístiques, i que es desenvolupà en el seu quarter general, ubicat en una de les vil·les de Benicàssim. La vetllada va comptar amb la participació de la Rondalla de la 55 Divisió, que dirigia el propi Beltrán, l'actuació de la cançonetista Maria Tellols, un recital poètic per part de dues senyoretes i un concert de piano del soldat Carlos Arijita (prou conegut en els ambients artístics del poble), que va interpretar la *Rapsòdia Hongaresa núm. 2*. Després de les felicitacions, la sessió finalitzà amb un distés ball, amb el qual tothom celebrà l'èxit de la jornada.

La següent funció registrada es porta a terme la vesprada de dilluns 27 de febrer de 1939, quan visita la nostra ciutat el Teatro de Campaña de la Delegación Nacional de Frentes y Hospitales (organisme adscrit a Falange), que es trobava realitzant algunes funcions en els hospitals i campaments del front de Castelló²⁷. Es va tractar d'una vetllada molt heterogènia, i prou diferent a les realitzades fins aleshores; ja que es va compondre de les actuacions de Ralph, un il·lusionista que combinava números de prestidigitació, ventrillòquia i faquirisme; de Liansacor, un musculós senyor que executava exercicis de força; i d'Enrique Rodri Mur i la seua orquestra, un recitador i músic de la madrilenya Radio España, que complia les obligacions militars a la província i que acostumava a participar en els festivals benèfics de la capital amb molt d'èxit aleshores. La funció va tenir una gran acceptació entre els soldats i els veïns que acudiren nombrosament al Saló Els XIII, els quals tributaren repetides ovacions als participants.

Molt a prop de concloure la guerra es troba el darrer espectacle realitzat, en concret una funció de varietats, que s'acomiadava de la localitat divendres 17 de març amb una doble funció, vesprada i nit²⁸. El programa estava format per la jove cançonetista Magda, el manipulador i malabarista Gimeno, la popular artista castellonenca d'estil modern Rosita Monfort (ara ja com a professional), els balladors de jotes germans Navarro, la cançonetista Mercedes Vecino, l'animador Jaspe, i els reis dels cants regionals aragonesos Consuelo Navarro i Cecilio Navarro (aquest últim, mestre de jotes de l'acadèmia de Saragossa). La novetat d'aquest dinàmic i alegre espectacle (així s'anunciava) que va actuar al Saló Teatre Tàrraga radicava en el fet que es tractava de la primera iniciativa privada del període, i, lògicament, l'agrupació estava composta per artistes professionals. La gerència va fixar uns preus molt populars, conscient de les penúries econòmiques que patia la població.

Com a cloenda, cal dir que malauradament no es poden consignar amb exactitud totes les representacions teatrals i artístiques portades a terme durant aquest període, perquè en degueren ser més de les aquí esmentades. Les que hi ha constataades serveixen per oferir una aproximació als fets artístics del moment, als gustos de la gent, a les dificultats per trobar espectacles, és per això que s'hi han precisat quasi totes les dades, i, sobretot, les de les causes sociològiques que les motivaren (beneficis, celebracions, etc.) i de les circumstàncies en les quals es desenvoluparen, perquè acabaven convertint-se en

espontànies manifestacions polítiques amb exaltacions de les respectives ideologies i enardides adhesions a les causes corresponents. A la vegada, mostren que la nostra ciutat, encara que a molt petita escala, també viu tot allò que es desenvolupa a la resta de l'estat: les funcions improvisades, els festivals benèfics, les brigades culturals, el teatre d'agitació política, les vetllades commemoratives, les funcions d'esbargiment de Falange, etc.

No seria just acabar sense dedicar aquestes pàgines a aquelles persones, testimonis directes de la guerra, que amablement han aportat les seues valuoses vivències i records, com Pasqual Batalla Castillo, Dolores Llorens Clemente, Antonio Pitarch Asensio, Rosario Font Manzano, José Fuster Ferrer, Maria Tellols (*la Caragoles*), Domingo Font Manzano i Rosita Monfort, magnífica artista, així ho glossen les cròniques periodístiques, i meravellosa persona que ha prestat una inestimable col·laboració facilitant informació i molts programes de mà de l'època.

NOTES

- (1) BOSCH, Aurora: "La guerra civil en el País Valenciano", *La guerra civil española*, València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1984, pàg. 20-25.
 FURIÓ, Antoni: *Història del País Valencià*, València, Eliseu Climent, editor, 2001, pàg. 596-609.
 PAGÈS, Pelai: *La guerra civil (1936-1939)*, Barcelona, Editorial Barcanova, 1993.
 PANIAGUA, Javier: *España: siglo XX (1931-1939)*, Madrid, Grupo Anaya, 1999, pàg. 66-89.
- (2) Actes de les sessions municipals 1936-1939, Arxiu Municipal de Vila-real.
 DOÑATE SEBASTIÀ, José María: *Primavera caliente (Recuerdos de la guerra civil)*, Vila-real, Cadafal. Butlletí informatiu de festes, setembre 1989.
 - *Primavera caliente (II). Recuerdos de la guerra civil*, Vila-real, Cadafal. Butlletí informatiu de festes, maig 1990.
 - *Primavera caliente (III). Recuerdos de la guerra civil*, Vila-real, Cadafal. Butlletí informatiu de festes, setembre 1990.
 Heraldo de Castellón, 1936-1938.
 El Mediterráneo, 1938-1939.
- (3) MARRAST, Robert: *El teatre durant la guerra civil espanyola. Assaig d'història i documents*, Barcelona, Publicacions de l'Institut del Teatre, 1978.
 MUNDI, Francisco: *El teatro de la guerra civil*, Barcelona, Promociones y Publicaciones Universitarias, 1987.
 OLIVA, César: "El teatro español durante la Guerra Civil", *El teatro desde 1936*, Madrid, Editorial Alhambra, S.A., 1989, pàg. 3-66.
 SÁNCHEZ VIDAL, Agustín: "La literatura en la guerra civil. Teatro" *Historia y crítica de la literatura española. Época contemporánea: 1914-1939*, Edición de Víctor García de la Concha, Barcelona, Editorial Crítica, S.A. 1984; pàg. 771-781.
- (4) Actas de la Asociación de Dependientes de Espectáculos Públicos de Castellón, Archivo General de la guerra civil española, Salamanca.
 BLASCO, Ricard: *El teatre al País Valencià durant la guerra civil (1936-1939) II*, Barcelona, Curial Edicions catalenes,

1986, pàg. 15-32.

Heraldo de Castellón, 1936-1938.

El Mediterráneo, 1938-1939.

TIRADO, José Luis: *El Teatro Principal de Castellón 1894-1994*, Castelló, Ajuntament de Castelló, 1995, pàg. 201-206.

- (5) BELTRÁN, Vicent: *Narraciones históricas de mi vida, Els XIII i Coral Polifónica "Francisco Tárrega"*, Vila-real, inèdita, 1984, pàg. 57-59.

(6) Acta de la sessió municipal, 1 de juny de 1937, foli 38, Arxiu Municipal de Vila-real.

(7) Acta de la sessió municipal, 1 de juny de 1937, foli 39, Arxiu Municipal de Vila-real.

(8) Fragua Social, *En pro de la dignificación del Espectáculo Público*, 9 de gener de 1938, pàg. 2.

(9) Programa de mà, Arxiu Municipal de Vila-real.

(10) Heraldo de Castellón, *Acto benéfico*, 11 de setembre de 1936, pàg. 4.

(11) Heraldo de Castellón, *Bechí por la causa*, 23 de setembre de 1936, pàg. 4.

(12) Heraldo de Castellón, *Conmemoraciones de febrero*, 17 de febrer de 1938, pàg. 4.

(13) Heraldo de Castellón, *Homenaje a Pablo Iglesias*, 8 de desembre de 1936, pàg. 2.

(14) Heraldo de Castellón, *Gobierno Civil*, 26 de febrer de 1937, pàg. 2.

(15) BELTRÁN, Vicent: op. cit., pàg. 59-60.

(16) Acta de la sessió municipal, 30 de setembre de 1937, foli 37, Arxiu Municipal de Vila-real.

(17) Heraldo de Castellón, *Función benéfica*, 27 de maig de 1937, pàg. 4.

(18) Programa de mà, Col·lecció privada de Rosita Monfort.

(19) Heraldo de Castellón, *El barítono Baeza*, 17 de novembre de 1937, pàg. 4.

(20) Acta de la sessió municipal, 26 d'octubre de 1937, foli 56, Arxiu Municipal de Vila-real.

(21) Heraldo de Castellón, *Los estudiantes de Castellón atentos a la guerra*, 9 de març de 1938, pàg. 4.

(22) MARRAST, Robert: op. cit., pàg. 221-222.

(23) Programa de mà, Col·lecció privada de Rosita Monfort.

(24) El Mediterráneo, *Fiestas en Villarreal*, 8 de desembre de 1938, pàg. 3.

(25) BELTRÁN, Vicent: op. cit., pàg. 61-62.

(26) BELTRÁN, Vicent: op. cit., pàg. 62-63.

(27) El Mediterráneo, *Teatro de Campaña*, 28 de febrer de 1939, pàg. 3.

(28) Programa de mà, Col·lecció privada de Rosita Monfort.